

DE TELEURGANG VAN DE BEROEMDE BOTANISCHE TUIN VAN PEETER VAN COUDENBERGHE

L.J. VANDEWIELE

Het is geweten dat Peeter van Coudenberghe, de geleerde en alom beroemde Antwerpse apoteker, de eerste privé-hortus van Europa heeft aangelegd, die op zeker ogenblik 600 exotische planten bevatte en volgens de tijdgenoot Guicciardini gold als één der bezienswaardigheden van de stad Antwerpen. Zeer veel geleerden uit verschillende landen hebben de tuin bezocht en hebben er over geschreven in superlatieve termen.

En opeens werd de tuin verwoest.

We weten dit met zekerheid door de eerste biografie van Peeter van Coudenberghe, Jacob Rol, ouderman der apotekers van Antwerpen, die schrijft: "syne cruythof wirt in de belegeringhe verwoest waerom hy seer bedroeft was. also wirt op corte tyt verwoest die schoone planten die hy met soo vele arbeyt ende sorghe hat verghaert" (1).

Van Coudenberghe was zeer bedroefd; hij leefde dus nog toen zijn tuin verwoest werd. Volgens Rol is hij overleden op het einde van de eeuw, een rekbaar begrip maar dat wel tusen 1590 en 1599 moet gesitueerd worden. Dus vóór die tijd was zijn tuin vernield.

Volgens sommige auteurs werden de planten door paardenhoeven en soldatenlaarzen in één nacht vertrappeld. Dat het door oorlogsgeweld is gebeurd staat buiten alle twijfel, dat het op één nacht zou gebeurd zijn valt evenwel te betwijfelen: Rol zegt alleen "op corte tijt".

Men kan zich drie feiten voorstellen, die zijn voorgevallen in 1579, 1583 en 1585 en die de vernieling hebben kunnen veroorzaken.

1. DE SLAG BIJ DEURNE-BORGERHOUT IN 1579

De 'juiste' ligging van de tuin van Peeter van Coudenberghe is tot op heden niet bekend. We weten met zekerheid alleen dat hij op het grondgebied van Borgerhout lag. De beroemde Antwerpse koopman-historicus van Italiaans huize, Lodovico Guicciardini (Florence 1521-Antwerpen 1589) noemde de tuin van Van Coudenberghe "il nobil' giardino", gelegen "fuor della porta a S. Jacopo al villaggio Borgherault" (2). In het manuscript van Jacob Rol staat: "ende hat synen cruythof tot Borgerhout teghen de beke."

1. C. BROECKX, Note sur le Liggere des Apothicaires d'Anvers. *Extrait des Annales de l'Académie d'Archéologie de Belgique*, Antwerpen, 1861, p. 12.

2. L. GUICCIARDINI, *Descrittione di tutti i Paesi Bassi*, Antwerpen, 1567, p. 8.

In die tijd was Borgerhout een gehucht van Deurne. Samen telden ze een paar duizend inwoners. De rijke Antwerpse patriciërs in de zestiende eeuw beschouwden deze plaatsen als hun residentieel gebied en bouwden er tal van lusthoven en buitenresidenties.

Op 2 maart 1579 was er een treffen tussen de legers van de Staten-generaal en de troepen van Alexander Farnese onder de muren van Antwerpen. Farnese wenste zich meester te maken van Maastricht om naar Duitse zijde veilig te zijn, maar eerst moest Antwerpen overwonnen worden. De Staatsen werden naar de stad opgejaagd en de Spaanse, Franse, Engelse en Schotse soldaten, die in Borgerhout kampeerden kregen de toelating de weelderige lusthoven buiten de muren te plunderen. Over deze slag bij Deurne-Borgerhout en zijn gevolgen lezen we bij E. De Seyn :

Bij die gelegenheid werden de kerk en het merendeel der huizen in de asch gelegd. (...) Een dokument van 1580 geeft volgende inlichtingen : in Deurne zijn 133 huizen blijven staan en 146 afgebrand, in Borgerhout zijn 206 recht blijven staan en 280 afgebrand, zonder de hoeven en schuren mee te tellen (3).

Nu is het wel zo, dat er voor de plunderende soldaten in de tuin van Van Coudenberghe weinig zal te vinden geweest zijn, dat hun plunderzucht kon aanwakkeren. Planten, bomen en een serre trekken de soldaten zeker niet aan. Daarom kunnen we veronderstellen dat de verwoesting van de tuin niet in 1579 heeft plaats gevonden ofschoon de mogelijkheid niet moet uitgesloten worden.

2. DE FRANSE FURIE IN 1583

Een tweede mogelijkheid tot vernieling van de tuin van Peeter van Coudenberghe is de verraderlijke aanval van Frans de Valois, hertog van Alençon en Anjou, in de geschiedenis bekend als de Franse Furie.

De hertog van Alençon, die in Antwerpen logeerde, gebarde op 17 januari 1583 dat hij uit de stad wilde rijden om op de buiten het middagmaal te gebruiken en zijn troepen, die buiten de stad gelegerd waren, te inspekteren. Maar laten we de *Chronyke van Vlaenderen* dit voorval op een smakelijk wijze vertellen :

Terstont zijn de Hovelingen uytgetrocken, en dede van twee Poorten de Ketens ontschaken, seggende, dat sy niet en wisten langhs welcke den Hertog soud uytreyen om sijn Legervolk te gaen besigtigen. De Hooftmans der Borgerye waeren aen beyde de Poorten om hem Eere te doen, Jacob de la Fallie aen de Roo-poort, en Adriaen Vierendeel aen de Kipdorp-poorte, maer met weynige Borgers beset, ter oorsaek van het Middag-mael. Alencon met 200 Edele en andere van sijn Lijf-wagt verselt zijnde, komt ter gestelde ure aen de Kipdorp-poorte, op de welcke zijn bediende den doorgang bereyden, en men sag eenige van buyten de Stadt hem te gemoet komen. Hy was tot aen de tweede Barriere gekomen, daer de Borgerye met ongedeckten Hoofde hem verwagteden, wanneer eenen Fransch-man klaegde, dat sijn Been door het gedrang gebroken was, (dit was het teecken van het Wapen-beroep (4)) aen welcken sekeren Borger met naem Keyser sijnen dienst opdroeg, maer wierdt van den klagenden ghewondt, en terstont wierdt de Borgerlijke Wagt van de Soldaeten besprongen en gedoodt, onder welcke ook was Adriaen Vierendeel den Hooftman. En aenstondts sag men niet alleen de 200 Hovelingen in de Stadt keeren, maer

3. E. De Seyn, *Geschied- en Aardrijkskundig Woordenboek der Belgische Gemeenten*, Brussel, s.d., p. 157.

4. wapen-beroep : sein tot gewapend ingrijpen.

ook Montpensier, Laval en andere, met nog 17 Compagnien Fransche en 4 Benden Ruyterye met vliegende Vendels binnen komen. De eerste bestelden de Vesten (5) van wedersijds de Poorte, en keerden het Canon van de Keyserpoorte tot de Stadt. d'Andere langs Kipdorp-straete liepen tot de Wijngaert-brugghe, andere langs de Nieuw-straet tot op de Beurse. Andere liepen tot op de Marct langs andere wegghen, schreeuwende, *Slaet doodt, maer laet de Misse leven : de Stadt is ghewonnen* (6). De Borgers sulcx siende stelden sig in tegenweir, bespanden hun Straeten met Ketens, en stutteden den Inloop der Fransche, hun langs de Vensters veel ramp (7) toe-worpemde. Sy deden soo grooten en kloekmoedigen wederstandt, dat'er veel Fransche wierden gesnevelt en d'andere te vergeefs plaets sogten om te vlugten. Het getal der doode by de Poorte was reedts soo groot, dat den hoop boven de 9 Voeten (8) hoog was. (...) 80 nogtans zijnder ook van de Borgerye gesnevelt in 't Gevegt. Maer de Fransche, onder welke ook veel Edele waeren, verloren 1500 Mannen van welke de voornaemste waeren den Sone van den Marschalk Biron, den Heer van Saisseval Slot-voogt van Vilvoorde, de Heer de Thian Slot-voogt van Aelst, en men leest nog het Jaer-schrift van desen bloedigen Togt boven de Poorte van Kipdorp in dese woorden :

aUXILIUM sUIs DeUs (= 1583)

goDt Was VerDaDIger sYns VoLkX (= 1583)

Dus wierdt desen aenleg (9) verydelt. (10)

Het huis De Klok, waarin Peeter van Coudenberghe zijn apoteek had, was gelegen dicht bij de Kipdorppoort en hij zal ongetwijfeld deze moerlemeie van dichtbij gezien hebben ; zijn tuin evenwel lag in de buurt maar toch een heel eind buiten de poort "teghen de beke". Zo is het hoogstwaarschijnlijk dat de tuin onder deze schermutselingen niet zal geleden hebben.

3. HET BELEG VAN ANTWERPEN DOOR FARNESE IN 1584-85

Een langdurig en meesterlijk gevoerd beleg van Antwerpen door Alexander Farnese Parma in 1584-1585 eindigde met de inname van Antwerpen op 17 augustus 1585. Zo de tuin van Peeter van Coudenberghe de slag van Borgerhout en de Franse Furie heeft overleefd, is de kans groot dat hij gedurende het beleg werd vernietigd. We lezen immers in dezelfde *Chronyke van Vlaenderen* :

Alsdan dede Parma ront-om de Stadt alle graen en groen met den wortel uythaelen om aldus het groot gebrek binnen de Stadt sonder hope te stellen van eenigen troost. (11)

Deze derde mogelijkheid schijnt mij de meest aannemelijke ; het was er om te doen dat de bevolking van Antwerpen door hongersnood gedreven zich zou overgeven. Om iedere toevoer vanuit de omgeving onmogelijk te maken werd alle "graen en groen met den wortel" uitgerooid en zo zal ook de tuin van Van Coudenberghe aan zijn eind gekomen zijn.

5. bestelden de vesten : bezetten de wallen.

6. Sommige geschiedschrijvers zeggen dat de strijdkreet luidde : "Ville gagnée. Vive la Messe !" om de katholieke bevolking voor zich te winnen.

7. ramp : averij, schade.

8. 9 voet : ongeveer 3 meter.

9. aenleg : toeleg, opzet, afkeurenswaardig voornemen.

10. N.D. en F.R., *Chronyke van Vlaenderen. Derde en Leste Deel*. Brugge, 1736, p. 430.

11. *O.c.* (noot 10), p. 459.

De dan 68-jarige apoteker Van Coudenberghen kon de moed en de energie niet meer opbrengen om zijn tuin nadien opnieuw in te richten, gebroken als hij was door ouderdom, ziekte en familiale tegenslagen. Nu zijn levenswerk was teloorgegaan is ook hijzelf in de anonimiteit verdwenen. In de overlijdensregisters van de Sint-Jacobskerk, zijn parochiekerk, is zijn naam niet terug te vinden. Waarschijnlijk is hij meegetrokken met de grote stroom van 45.000 uitwijkelingen, die Antwerpen toen zijn ontvlucht. Een droevig einde voor zo'n groot man.

Goudenhandwegel 26
9070 Destelbergen

Summary

The famous botanical garden of Peeter van Coudenberghen in Borgerhout, near Antwerp, was destroyed by military action sometime at the end of the sixteenth century. Three possible historical episodes, which can account for this destruction, are considered here. In 1579, Alexander Farnese gave his soldiers the permission to plunder all the houses outside the town walls. In 1583, the duke of Alençon created a rebellious uproar near Van Coudenberghen's house. Finally, in 1584-85, Farnese besieged Antwerp and had all plants and crops outside the town walls destroyed. This appears to have been the most probable occasion for the destruction of the botanical garden of Van Coudenberghen.